

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Е. Є. Туліна

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ВИКОРИСТАННЯ
РОСЛИННОГО СВІТУ**

Монографія

Харків
«Право»
2017

УДК 349.6:502.211:582

ББК 67.307

Т82

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 14 від 27 червня 2017 р.)*

Рецензенти:

М. В. Краснова, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

І. М. Швердіна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Туліна Е. Є.

Т82   Правові засади використання рослинного світу : монографія /
Е. Є. Туліна. – Харків : Право, 2017. – 216 с.

ISBN 978-966-937-227-7

Монографія присвячена дослідженню становлення й розвитку такого інституту екологічного права, як інститут права використання рослинного світу. У роботі проаналізовано: поняття, форми й види використання рослинного світу, суб'єкти правовідносин у сфері використання, їх права й обов'язки, підстави й порядок виникнення, зміни та припинення правових відносин у цій царині. Особлива увага приділяється специфіці правового регулювання відносин щодо здійснення окремих видів використання рослинного світу.

Для науковців-правників, викладачів, аспірантів, студентів юридичних вищих навчальних закладів, юристів-практиків і фахівців у сфері екологічного права.

УДК 349.6:502.211:582

ББК 67.307

© Туліна Е. Є., 2017

© Видавництво «Право», 2017

ISBN 978-966-937-227-7

==== Передмова

У зв'язку з активізацією впливу людини на природу екологічне право виступає правовим підґрунтям раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища, основу якого складають такі живі організми, як рослинний і тваринний світ. Взаємодія суспільства і природи з метою збереження довкілля диктує необхідність розкриття їх взаємовідносин у процесі життєдіяльності. Потреба вдосконалення правової регламентації відносин у сфері використання, зокрема, рослинного світу зумовлена низкою вагомих причин. По-перше, одним із завдань Закону України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р. №591-XIV є впорядкування суспільних відносин у сфері використання дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань. Названий Закон лише фрагментарно регулює вирішення необхідних для цього питань. По-друге, однією з основних цілей державної екологічної політики, передбачених Законом «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 жовтня 2010 р. №2818-VI, є забезпечення екологічно збалансованого природокористування, в тому числі й використання рослинного світу. Усунення прогалин у законодавстві сприятиме досягненню реалізації екологічної політики в досліджуваній царині. По-третє, Україна є країною – учасницею міжнародних угод, у яких опосередковано передбачається регламентування правовідносин з використання рослинного світу. По-четверте, до сьогодні в доктрині екологічного права України не провадилося комплексного вивчення використання рослинного світу. Існуючі ж наукові напрацювання, що стосуються флористичних відносин, порушують ці питання лише частково або ж взагалі оминають проблеми регламентації використання рослинного світу. Все зазначене й зумовлює актуальність цієї наукової роботи.

Важливою науковою основою для проведення цього дослідження послужили праці таких вітчизняних науковців у галузі екологічного права, як В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, О. В. Басай, І. В. Вітовська, Ю. О. Вовк, Т. В. Григор'єва, А. П. Гетьман, В. О. Джуган, І. В. Гиренко, С. В. Єлькін, В. А. Зуєв, І. І. Каракаш, І. В. Кирєєва, Б. В. Кіндюк, В. М. Комарницький, В. В. Костицький, М. В. Краснова, В. І. Лозо, Є. А. Марахін, П. В. Мельник, В. Л. Мунтян, В. В. Овдєнко, В. К. Попов, Я. О. Салміна, О. С. Семенець, А. К. Соколова, П. В. Тихий, О. В. Толкаченко, Л. Л. Чаусова, І. М. Шевердіна, Ю. С. Шемшученко, С. М. Шершун та ін.

Мета наукової публікації полягає у визначенні сутності інституту права використання рослинного світу, комплексному розробленні питань забезпечення правового регулювання використання останнього, у виявленні проблем, що виникають у процесі регламентації відповідних суспільних відносин, а також в опрацюванні необхідних висновків з удосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Об'єктом дослідження стали суспільні відносини, що складаються у процесі правової регламентації використання рослинного світу, а предметом дослідження є правове забезпечення використання рослинного світу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що ця публікація є першим в еколого-правовій науці України комплексним науковим дослідженням правового забезпечення використання рослинного світу. Відповідно до одержаних у процесі дослідження результатів опрацьовано теоретичні положення, висновки й рекомендації, що будуть наведені наприкінці наукової роботи.

Практичне значення отриманих результатів у процесі роботи над монографією полягає в тому, що її положення й висновки можуть бути використані: а) в науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень у галузі екологічного права питань правового регулювання використання рослинного світу; б) у нормотворчій діяльності – з метою розроблення нових і вдосконалення чинних нормативно-правових актів у сфері правового регулювання використання рослинного світу; в) у навчальному процесі – при викладенні курсу «Екологічне право України» і при підготовці відповідних навчальних посібників і методичних матеріалів для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти.

Авторка висловлює слова щирої вдячності:

– вельмишановному науковому керівникові – доктору юридичних наук, доценту, завідувачу кафедри екологічного права Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого Аллі Костянтинівні Соколовій за всесторонню підтримку, слушні поради, наукове натхнення, розуміння, а також плідну співпрацю;

– вельмишановним рецензентам – за ґрунтовне вивчення роботи й надання позитивних висновків доктору юридичних наук, професору, завідувачу кафедри екологічного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівні Красновій та кандидату юридичних наук, доценту кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Інні Миколаївні Шевердіній;

– колективу кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за допомогу і сприяння в науковій діяльності.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ НАУКОВО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОГО СВІТУ

1.1. Становлення та розвиток наукових досліджень щодо використання рослинного світу в екологічному праві України

Для розгляду розвитку наукових досліджень правовідносин у сфері використання рослинного світу нами задіяно історичний (хронологічний) метод. Застосовуючи його, теорія держави і права розкриває державно-правові явища, процеси і правові інститути в тій послідовності, в якій вони еволюціонували і змінювались, що дозволяє конкретно уявити всю специфіку різних правових і державних явищ [264, с. 38, 39].

В еколого-правовій доктрині названий метод дає змогу проаналізувати генезу еколого-правового поняття й розвиток окремого еколого-правового інституту у хронологічній послідовності з метою виявлення його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей і протиріч [154, с. 22]. Тому всі розглянуті далі наукові праці правників розглядатимуться у хронологічній послідовності, завдяки чому отримаємо можливість прослідкувати внесок кожного названого вченого в досліджувану проблему. Особливу увагу варто приділити тим роботам правознавців, які так чи інакше вплинули на становлення цього правового інституту, а саме права використання рослинного світу.

Питання щодо регулювання правовідносин належності, використання, відтворення й охорони рослинного світу порушували такі науковці, як О. В. Басай [8], А. П. Гетьман [21], І. В. Гиренко [26], В. Ф. Горбовий [28], С. В. Єлькін [46], Л. О. Заславська [57], А. Б. Іскоян [65], О. С. Колбасов [79], В. В. Костицький [91], М. І. Краснов

[95], О. І. Крассов [98], П. В. Мельник [118], В. К. Попов [170], А. К. Соколова [259], О. В. Толкаченко [269], І. М. Шевердіна [279] та ін.

Правовідносини щодо належності, використання, відтворення й охорони рослинного світу були предметом наукових досліджень лише з кінця 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст., хоча правовідносини щодо використання лісу як основного елемента рослинного світу вивчалися значно раніше у працях Р. К. Гусєва [31], Л. О. Заславської [56], В. Л. Мунтяна [127], Г. Н. Полянської [169] та ін. У навчальній же літературі того часу право використання рослинного світу ще не розглядалося як окремий інститут природоресурсного права поряд з інститутом права землекористування, водокористування, надрокористування, лісокористування й користування тваринним світом [255, с. 267–270].

Першим, хто ґрунтовно обстоював необхідність правового регулювання відносин з використання рослинного світу, слід назвати О. С. Колбасова. Він стверджував, що рослинність є важливою складовою частиною навколишнього природного середовища, але її використання вкрай недостатньо регулюється правом. Лісовим законодавством охоплюється лише та частина рослинності за межами лісів, що складається з деревних і чагарникових порід. Між тим позалісова рослинність складається не тільки з деревинно-чагарникових насаджень, а й з багатьох видів трав'янистих рослин, що мають для суспільства настільки ж високу цінність, як і ліси [79, с. 71]. Як висновок – учений наголошував на потребі прийняття спеціального закону про використання й охорону природної рослинності (позалісової), яким пропонував установити найбільш загальні і принципові положення із цього питання, зокрема, юридично визначити позалісову природну рослинність об'єктом використання [79; 80].

Основні труднощі при підготовці такого закону були пов'язані з тим, що в ньому треба було оптимально поєднати правовідносини щодо регулювання рослинного світу з лісовими. Для вирішення цього завдання О. С. Колбасов пропонував визнати, що ліси є лише частиною рослинного світу, хоча й найбільш вагомую. Далекоглядним було твердження науковця, що історично відокремлене правове впо-

рядкування лісових відносин і відносин позалісової природної рослинності з часом втратить таку необхідність. Переконання вченого ґрунтувалися в основному на врахуванні досягнень природничих наук. Результатом інтеграції правових норм у цій галузі стало виникнення флористичного права як єдності, що охоплює регламентування всіх відносин з використання, охорони й відтворення всієї природної рослинності у країні – як лісової, так і позалісової [79, с. 72].

На підтвердження слухності точки зору цього знаного правника наведемо позицію М. І. Краснова [95, с. 44], на переконання якого, галузева кодифікація законодавства про природокористування не повинна призводити до розриву між собою елементів єдиної природи. Законодавство про природокористування повинно мати на увазі властивості й закономірності розвитку як суспільства, так і природи. Саме ця особливість не дозволяє вивчати галузі законодавства про природокористування як самостійні, незалежні один від одного, а об'єднує їх в єдиний напрям, хоча тим самим і відособлює в системі права. Розвиваючи цю думку й визначаючи підгалузеву структуру екологічного законодавства, зазначимо, що основним напрямом дослідження правовідносин може послужити така підгалузь, як флористичне право, що включає в себе також певну внутрішню класифікацію.

Серед наукових праць правознавців слід виділити монографію В. Ф. Горбового «Предмет и система советского лесного права», присвячену дослідженню лісових правовідносин. На противагу М. І. Краснову, її автор вважає найбільш важливими саме суспільні відносини щодо використання лісів. Розглядаючи лісове право як галузь права, він виділяє інститут права лісокористування, а також його субінститути – заготівлі деревини й заготівлі другорядних лісових матеріалів, побічних лісових користувань, користувань лісом у культурно-оздоровчих цілях і в науково-дослідних цілях, користування лісом для потреб мисливського господарства, вільного й загальнодоступного перебування громадян у лісах тощо [28, с. 88, 89]. З нашого погляду, названий інститут права лісокористування не регулює правовідносин з використання позалісової рослинності, що можна пояснити напрямом дослідження В. Ф. Горбового.

Певну увагу приділила інституту лісокористування Г. Н. Полянська, яка вважала, що лісокористування – це використання матеріальних і нематеріальних благ, які дає ліс як особливий природний об'єкт [168, с. 97].

Досліджуючи актуальні проблеми охорони навколишнього природного середовища, В. В. Петров відзначив розгалуженість норм, що стосуються використання рослинного світу. Він запропонував консолідувати різні джерела на основі закону про використання й охорону позалісової рослинності [158]. Але його думку підтримали не всі. Наприклад, Л. О. Заславська, обґрунтовано розкритикувавши консолідацію цих норм, наполягала на їх кодифікації. Розглянувши питання правової регламентації охорони й використання рослинного світу (особливо рослин, що використовуються для харчових, лікарських і кормових цілей, але зростають як у межах державного лісового фонду, так і поза його межами), вона наголосила, що законодавство з охорони й використання рослинності, яка зростає поза державним лісовим фондом, потребує відповідної кодифікації й подальшого розвитку. Дослідниця запропонувала прийняти закон СРСР про охорону й використання рослинного світу, що зростає поза лісами, який поширювався б на рослини, що зростають як на суші, так і на воді. У межах цього законодавчого акта вона рекомендувала передбачити правовий режим охорони й використання дикорослих рослин: а) які використовуються в харчових цілях, б) лікарських рослин, в) які використовуються для потреб тваринництва (кормових рослин), г) здобутих у рибогосподарських водоймах, д) що зростають у континентальному шельфі СРСР [57, с. 86]. Підкреслимо, що ця класифікація є доволі важливою з точки зору врахування можливих напрямів використання рослинного світу для різних господарських цілей.

Дисертаційна робота А. Б. Іскоян є першою в радянській правовій науці працею, в якій комплексно розглядаються теоретичні і практичні питання, пов'язані з удосконаленням нормативної регламентації охорони й використання рослинного світу в цілому й диких рослин, що зростають поза лісами, зокрема [65]. Завдання дослідження дисертантки полягали в опрацюванні наукових засад розвитку правового

впорядкування використання рослинного світу в СРСР, у підвищенні ефективності правового регулювання відносин у цій сфері шляхом консолідації законодавства, у приведенні його у струнку систему й у прийнятті закону СРСР про охорону й використання рослинного світу. Дослідниця аргументує необхідність єдності правового регламентування правовідносин з охорони й використання рослинного світу, природокористування й охорони навколишнього природного середовища взагалі. Нею обґрунтовано пропозицію про доцільність видання закону СРСР і законів союзних республік про охорону й використання рослинного світу з акцентом на охорону й регулювання використання диких рослин, зростаючих поза лісами, а в перспективі – про підготовку зведеного фундаментального законодавчого акта стосовно рослинного світу в цілому включно з лісами. Лісокористування ж, на думку вченої, слід розглядати як окремий вид (або підвид) користування рослинним світом [64, с. 8, 10].

Пропозиції А. Б. Іскоян розкритикував О. І. Крассов у монографії «Право лесопользования в СССР». На його переконання, право лісокористування і право користування рослинним світом виражається у співвідношенні однакових за своїм характером видів діяльності щодо лісової й позалісової рослинності. Приміром, може йтися про заготівлю деревини, різних видів лікарських і технічних рослин, зростаючих поза лісами, про користування лісом для науково-дослідних цілей і про аналогічну діяльність стосовно позалісової рослинності [98, с. 26, 27]. На наше переконання, врахування позиції вченого не є доцільним, бо це призведе до нагромадження правових норм, що регулюють відносини щодо одного й того ж об'єкта. У такому разі, вважають автори одного з підручників з теорії держави і права, потрібно приводити нормативно-правові акти у впорядковану систему за допомогою такого виду систематизації законодавства, як кодифікація [264, с. 221].

Прийняття в 1996 р. Конституції України, а згодом і законів, у яких регламентуються відносини з охорони, використання й відтворення рослинного світу, актуалізували наукові дослідження в цій царині. Так, В. В. Костицький у фундаментальному дослідженні (1998) проаналізував законодавство про охорону й використання рослинних

ресурсів, а саме проект Закону України «Про рослинний світ», перший варіант якого розроблявся за його участю. Науковець наголосив, що існуючі закони України «Про захист рослин» і «Про карантин рослин» аж ніяк не в змозі замінити Закон України «Про рослинний світ», оскільки сфери їх правової регламентації не співпадають. Названі закони більшою мірою є джерелами аграрного права, аніж екологічного, а тому з їх прийняттям потреба в ухваленні Закону України «Про рослинний світ» не відпала [91, с. 83].

Прийнятий в 1999 р. Закон України «Про рослинний світ» [232] (далі – Закон) послужив фундаментом для подальших наукових напрацювань, у тому числі і щодо правовідносин з використання рослинного світу. Найбільш ґрунтовний аналіз цього Закону зробив А. П. Гетьман, на думку якого, цей правовий акт є першим в Україні (а також на теренах колишнього СРСР) вагомим законодавчим актом, що має забезпечити регулювання суспільних відносин у сфері охорони, використання й відтворення об'єктів рослинного світу країни. Але не всі питання, що стосуються забезпечення власності, використання, підстав виникнення і припинення користування рослинним світом тощо, впорядковані в Законі належним чином [21, с. 109]. А. П. Гетьман у співавторстві з В. К. Поповим в одній із статей проаналізували деякі аспекти використання й охорони рослинного світу. Так, поділ рослинного світу на декілька основних видів обумовлюється їх природними характеристиками, цільовим використанням і правовим становищем. До основних видів природного рослинного світу, на їх переконання, треба відносити: лісові ресурси, рослинність, що не належить до них, і рослинність сільськогосподарського призначення. Найбільш повно врегульовано відносини, що виникають у процесі використання, відтворення й охорони лісових ресурсів [170, с. 51]. Правники підкреслили необхідність подальшої кодифікації законодавства про рослинний світ. На першому етапі вони пропонують підготувати Кодекс про рослинний світ, що міститиме правові норми про лісову та іншу рослинність. На другому етапі кодифікації екологічного законодавства доцільно розробити і прийняти Екологічний кодекс України. Правові норми Кодексу про рослинний світ мають бути включені в Екологічний кодекс і становити його невід'ємну частину [170, с. 53].